

SÂFÎ VE İSTANBUL ŞEHRENGİZİ*

Milad SELMANİ**

ÖZET

İran edebiyatında ilk örnekleri XII. asırda görülmeye başlayan şehrengiz, Klasik Türk edebiyatında XVI. asırdan itibaren gelişmeye başlayan bir edebi türdür. Şehrengizler, bir şehrin güzelleri başta olmak üzere, o şehirle ilgili doğal ve tarihî güzelliklerin tasvirlerini yansıtır. Türk edebiyatında farklı şehirleri tasvir eden çok sayıda şehrengiz örneği bulunmaktadır. Bunlardan biri de Sâfi'nin (ö. 977/1588-89) Farsça olarak manzum şekilde XVI. asır İstanbul'unu anlattığı İstanbul Şehrengizi'dir.

Sâfi, XVI. asırda yaşamış İranlı seyyah ve şairdir. 1538 yılında İstanbul'da bulunmuş ve İstanbul'u gezip dolaşarak Farsça bir şehrengiz telif etmiştir. Eldeki bilgilere göre Sâfi'nin Kitâb-ı Şehrengiz der Şehr-i İstanbul adlı eseri, İstanbul'u anlatan tek Farsça şehrengizdir. Sâfi'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgiye rastlanmamaktadır. Bu makalede öncelikle müellifin eserinden de hareketle hayatı hakkında tespit edilebilen bazı bilgiler paylaşılmıştır. Ayrıca, İstanbul Şehrengizi dışında Sâfi'ye ait olduğu ileri sürülen Behrâm u Gülendâm mesnevîsi hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Nuruosmaniye Kütüphanesindeki nüshası esas alınarak İstanbul Şehrengizi'nin içeriği hakkında detaylı bilgi verilmiş ve eserin diğer nüshaları tanıtılmıştır

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk Edebiyatı, Şehrengiz, İstanbul, Sâfi, Behrâm u Gülendâm

Giriş

Şehrengizler, bir şehrin güzellerini, güzelliklerini ve o şehrin meşhur kişileri ve mekânlarını tavsif eden eserlerdir. Kelime anlamı olarak şehrengiz Farsça "şehr" ve "engîz" ("engîhten" fiilinden ve "hareket ettiren" anlamında) türemiştir. İran edebiyatında şehrengizlerin ilk örnekleri XII. asırda

* Makalenin geliş tarihi: 14.09.2020 / Kabul tarihi: 18.10.2020

** Öğr. Gör. Dr., Haliç Üniversitesi Konservatuarı Türk Musikisi Bölümü, milad.salmani@gmail.com (Orcid ID: 0000-0002-4261-8760).

görölmeye başlamıştır.¹ Bir divan edebiyatı türü olarak şehrengiz özellikle XVI. asrın başlarından itibaren gelişmeye başlamıştır.² Şehrengizlerde yazıldığı dönemin hükümdarı ve hükümdarın etrafındakiler, şehirdeki önemli mekânlar, âlimler, şairler, askerler vb. konular tasvir edilir. Şehrengizler genellikle mesnevi nazım şeklinde yazılmışlardır ve mürettep bir mesnevîde bulunan bölümlere şehrengizlerde de yer verilmiştir.³ Şehrengizler yazıldıkları döneme ait kişiler, mekânlar ve toplumsal hayat hakkında içerdikleri bilgiler açısından önem arz etmektedir.

Türk edebiyatında Anadoludaki şehirleri konu eden şehrengizlerin sayısı az değildir.⁴ İstanbul hakkında da çok sayıda şehrengiz kaleme alınmıştır.⁵ Söz konusu şehrengizler arasında Farsça kaleme alınan tek İstanbul şehrengizi, müellifi hakkında fazla bilgi bulunmayan ve eseri üzerine kapsamlı bir çalışma yapılmamış olan Sâfî'nin *İstanbul Şehrengizi*'dir. Sâfî'nin eseri üzerine Agah Sırrı Levend'in (ö. 1978) tespitleri dışında, kısa ve tanıtıcı yazı mahiyetinde Almanca bir çalışma yapılmıştır.⁶ Bunlar dışında Sâfî'nin eseri ile ilgili herhangi bir çalışma tespit edilememiştir.

Sâfî Kimdir?

Eserindeki bilgilerden hareketle 913/1507-08 yılında doğmuş olan Sâfî, hicrî X. asırda yaşamış seyyah ve şairdir. Agah Sırrı Levend herhangi bir sebep veya ipucu göstermeksizin Sâfî'nin kendini İranlı göstermekte menfaat

¹ Adnan Karaismailoğlu, "Türk ve Fars Edebiyatında Şehr-engizler," *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara, Akçağ, 2001, s. 145.

² Detaylı bilgi için bkz. Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016, s. 337; Hasan Kaya, "Kâtib Davud'un İstanbul ve Vize Şehrengizi" *Turkish Studies*, V/10/12, Yaz 2015, s. 631-686; Barış Karacasu, "Türk Edebiyatındaki Şehrengizler", *Türkiye Araştırmaları Lûteratür Dergisi*, V/10, İstanbul, 2007, s. 259-313.; Bayram Ali Kaya, "Şehrengiz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehrengiz> (11.09.2020).

³ Bayram Ali Kaya, a.g.m.

⁴ Türk edebiyatındaki şehrengizler için Bkz. Barış Karacasu, a.g.m.

⁵ Bkz. a.g.m ve Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, İstanbul Fethi Derneği, 1958.

⁶ Söz konusu Almanca çalışma için bkz. Michael Glünz, "Sâfî's Sahrangîz: Ein Persisches Matnawî Über Die Schönen Berufsleute Von İstanbul", *Asian Studies: Journal of the Swiss Asian Society = Études asiatiques: revue de la Société Suisse-Asie*, Vol 40 (1986), Issue 2, p. 133-145.

uman bir Türk olma ihtimalini ileri sürmüştür.⁷ Seyyid Muhammed Takî Hüseyinî ise Sâfî'yi Sebzevârlı⁸ Emînüddîn Muhammed Sâfî ve *Behrâm u Gülendâm* mesnevisinin müellifi olarak tanıtmıştır.⁹ Sâfî'nin Sebzevârlı olup Kermân ve Fârs beyine medhiye yazdığı başka araştırmacılar tarafından da ileri sürülmüştür.¹⁰ *Behrâm u Gülendâm* mesnevisini yayına hazırlayanlar da bu mesnevinin X. hicrî asır mesnevilerinden olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, yazarını "tanınmamış bir şair olan Eminüddîn Muhammed Sâfî" olarak tanıtp şairin Erlâbâd-ı Mülhak [?] adlı şehre mensup olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹¹ *Behrâm u Gülendâm* mesnevisinin telif tarihi bilinmemektedir. Bu nedenle mesnevinin müellifi olan Sâfî'nin *İstanbul Şehrengizi* müellifi Sâfî ile aynı olup olmadığı konusu hakkında tereddüt vardır. Fakat ileride anlatılacağı üzere bu iki eserin aynı müellifin elinden çıkma ihtimali bulunmaktadır.

Eldeki tek kesin bilgi, 944 yılının Ramazan bayramında (1 Mart 1538) Sâfî'nin İstanbul'da bulunduğu ve *Şehrengiz*'ini de birkaç gün içinde (Basel nüshasına göre ise birkaç haftada) tamamladığıdır. Ne var ki Sâfî'nin bu tarihten önce nerelerde bulunduğu ve daha sonra da neler yapıp nasıl vefat ettiğine dair kesin bilgi bulunmamaktadır.

İran edebiyatı üzerlerine araştırmalar yapan Michael Glünz, Sâfî'nin *Şehrengiz*'i telif ederken otuz yaşında olduğunu ve dolayısıyla 914/1508-09 yılında doğmuş olabileceğini söyler. Ayrıca bir de çocuğu olduğundan bahseder.¹² Glünz çalışmasında referans göstermese de bu tespiti muhtemelen şu beyitten hareketle yapmıştır:

عمر من سی شده و یکباری

به مرادم نشده دلداری

⁷ Agah Sırrı Levend, *a.g.e*, s. 34.

⁸ Sebzevâr'ın eski adı Beyhak'tır. Bkz. Enver Konukçu, "Beyhak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyhak> (23.02.2020).

⁹ Seyyid Muhammed Takî Hüseyinî, *Fihrist-i Destnevîshâ-i Kitâbhâne-i Nuruosmaniye İstanbul*, Müessesesi-i Bünyâd-ı Şükûhî ve Sâzmâ-ı İrtibâtâ-ı İslâmî, Tahran, 1394 hş., s. 289.

¹⁰ Hasan Zülfikârî, *Yeksad Manzûme-i Âşıkâne-i Fârisî*, Neşr-i Çarh, Tahran, 1392 hş., s. 157.

¹¹ Eminüddin Muhammed Sâfî, *Behrâm u Gülendâm*, (Haz.) Hasan Zülfikârî, Perviz Arastû, Neşr-i Çeşme, Tahran, 1386 hş., s. 19.

¹² Michael Glünz, *a.g.m*, s. 139.

[Yaşım otuz oldu ama gönlümün muradına henüz hiç ermedim.]¹³ Ne var ki bu beyit esasında şu şekilde okunmalıdır:

عمر من سی شده و یک، باری
به مرادم نشده دلداری

[Yaşım otuz bir oldu ama gönlümün muradına henüz hiç ermedim.] Dolayısıyla, Sâfi bu eseri telif ederken otuz değil otuz bir yaşındadır ve doğum tarihi 913/1507-08 olmalıdır.

Glünz, Sâfi'nin bir çocuğunun olduğunu iddia ederken de hiçbir referans göstermemektedir. Ancak zaten yukarıda Sâfi'nin yaşını bildiren beyit onun evlenmemiş olduğuna ve çocuğunun olmadığına bir delil olarak gösterilebilir. Ayrıca, *Şehrengiz* incelendiğinde Glünz'un şu iki beyitten hareketle böyle bir tespitte bulunduğu düşünülebilir:

خواهم از آنکه خداوند من است
کین نکو بکر که فرزند من است
قرّةالعین نظرها کندش
محرم مردم دانا کندش

[Allah'ımdan, benim iyi bir genç olan çocuğumu (bu eserimi) insanların gözbebeği ve akıllılara mahrem etmesini niyaz ediyorum.]¹⁴

Ne var ki bu beyitteki "çocuk" Sâfi'nin *İstanbul Şehrengizi*'dir, evlâdı değildir. Çünkü sonraki beyitlerde şöyle demektedir:

ای ز هر نکته و صنعت آگاه
کنی ار زآنکه در این نامه نگاه
هر کجا سهو و قصوریست در آن
به کمال کرمت درگذران

[Ey her nükte ve sanattan haberdar olan! Bu yazıya bakarsan eğer, ondaki hata ve kusurları kereminden dolayı görmezden gel.]¹⁵

¹³ Sâfi, *Şehrengiz-i İstanbul*, Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu nr. 3383, 51a; Basel nüshası 39b.

¹⁴ Sâfi, *a.g.e.*, 54b. Bu beyitlerden ilki Basel Üniversitesi nüshasında (44a) şu şekilde kayıtlıdır:

خواهم از آنکه خداوند من است
کین خدا داده که فرزند من است

¹⁵ Sâfi, *a.g.e.*, 54b.

Dolayısıyla peşpeşe gelen bu dört beytin anlamı incelendiğinde Sâfi'nin kendi eserinden evlâdı olarak bahsettiği ve onun akıllılar tarafından okunmasını dilediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eserin sebep-i telif bölümünde kendi hâlini anlattığı beyitlerde "bî-sâmân" kelimesini kullanmaktadır. Bu durum Sâfi'nin evli olmamasına dair başka bir ipucu vermektedir:

گاه اندر غم خویشان بودم
 گه ز بیگانه پریشان بودم
 گاه در محنت سرگردانی
 گاه در غصه‌ی بی‌سامانی

[Bazen akrabalarım çektirir bazen de yabancıların elinden perişan olur-
 dum. Bazen avarelik mihneti, bazen de düzensizlik üzüntüsü.]¹⁶

Sâfi'nin hayatı, eğitimi, ailesi ve nerede vefat ettiğine dair hiçbir bilgi mevcut değildir. Michael Glünz *Şehrengiz*'in başında yer alan dört halifeye övgü bölümlerinden Sâfi'nin İran coğrafyasındaki Safevî otoritesinden kaçıp Osmanlıya sığınan bir sünni olma ihtimalini ileri sürmektedir.¹⁷

Şehrengiz'i yazdıktan sonra Sâfi'nin İstanbul'da kalıp kalmadığını bilemediğimize göre, Glünz'un bu tahminini desteklemek veya reddetmek kolay olmayacaktır. Ne var ki Sâfi tarafından kaleme alındığı ileri sürülen *Behrâm u Gülendâm* mesnevisinin tüm nüshalarında¹⁸ eserin başındaki bölümlerin kayıp olması ve eserin doğrudan sebep-i telif kısmından başlaması, bu nüshaların başındaki medhiyelerin kasıtlı olarak imha edildiği ihtimalini ve dolayısıyla Glünz'ün tahmininin haklı yönü olduğunu da gösterebilir.

Tezkirelerdeki Bilgiler

Takî Kâşânî (ö. 1016/1607-1608'den sonra) *Hülâsatü'l-eş'âr ve Zübdetü'l-efkâr*'ın Yezd ve Kirman bölgelerindeki şairleri sayarken, Sâfi-i Bemî olarak

¹⁶ Sâfi, *a.g.e.*, 7b.

¹⁷ Michael Glünz, *a.g.m.*, 140.

¹⁸ Eserin altı nüshası tespit edilmiştir ve bu nüshaların beşi İran kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bkz. Eminüddin Muhammed Sâfi, *Behrâm ve Gülendâm*, (Haz.) Hasan Zülfikârî, Perviz Arastû, Neşr-i Çeşme, Tahran, 1386 hş, s. 35-36.

bilinen Şâh Ebülkâsım isimli bir şairden bahsetmektedir. Bu Sâfi, özellikle kaside şairi olarak bilinmektedir ve *Şehrengiz* müellifi Sâfi olamaz.¹⁹

Aynı müellif, Azerbaycan bölgesi şairlerini sayarken seyahatleriyle bilinen Tebrizli Mevlana Sâfi isimli bir şairden şu şekilde bahsetmektedir:

مولانا صافی

تبریزی الاصل است و دایم الاوقات قلندر است و سیاحت می‌کند و در زئ ارباب سوال سلوک می-
نماید، لیکن دنیا و مافیها یک جو نزد او اعتبار ندارد و این مطلع از اوست:

از جهان تنگ آمدم پهلوئی مجنونم برید

خانه دلگیر است و من بیمار، بیرونم برید

[Aslen Tebrizlidir, kalendermeşreptir, sürekli seyahat etmektedir ve dilenci kılığında sülûk eder. Fakat dünya ve içindekiler onun için arpa tanesinden daha itibarsızdır. Şu matla ondandır: Bu dünyadan daraldım, beni Mecnun'un yanına götürün. Ev sıkıcıdır ve ben hastayım, beni dışarı götürün.]²⁰ Ne var ki bu iki şairin *Şehrengiz* müellifi Sâfi ile aynı kişi olma ihtimalleri söz konusu değildir.

Anadolu'da telif edilen tezkirelere bakıldığında, Ahdî'nin (ö. 1002/1593-94) *Gülşen-i Şu'arâ'* sında iki ve Riyâzî'nin (ö. 1054/1644) *Riyâzî'ş-Şuarâ'* sında bir Sâfi isimli şaire rastlanmaktadır.

Gülşen-i Şu'arâ' daki iki Sâfi'ye bakıldığında ilki ömrünün son yıllarında Erzurum'a gitmiştir ve Lala Mustafa Paşa'nın (ö. 988/1580) Şirvan seferinde ordu kadısı olan Muhît Efendi'nin (ö. 1008/1599-1600) naipliğini yapmıştır. Şirvan fethi 13 Receb 986 / 15 Eylül 1578'de gerçekleştiğine göre, Eminüddin Sâfi bu tarihte yetmiş üç yaşında olmalıdır. Bu çetin ve uzun seferde bu önemli vazifeye yaşlı bir adamın uygun görülmesi uzak bir ihtimaldir. Dolayısıyla Ahdî'nin adını verdiği bu Sâfi'nin Eminüddin Sâfi olamaz. *Gülşen-i Şu'arâ'* daki diğer Sâfi ise Edirneli'dir.²¹ Öte yandan Ahdî, tezkiresindeki

¹⁹ Bkz. Mîr Takîyüddin Kâşânî, *Hülâsatü'l-eş'âr ve Zübdetü'l-efkâr* (Bahş-ı Yezd ve Kirman ve Nevâhî-i Ân), (Haz.) Seyyid Ali Mîr Efdalî, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran, 1395 hş.

²⁰ Mîr Takîyüddin Kâşânî, *Hülâsatü'l-eş'âr ve Zübdetü'l-efkâr* (Bahş-ı Tebrîz ve Azerbaycan ve Nevâhî-i Ân), Haz. Rukiye Bayram Hakiki, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran, 1395 hş, s. 201.

²¹ Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2018, s. 203-204.

“Sâfi” mahlaslı şairleri “vasfını işittiği şairler”den saymıştır²² ve bu nedenle verdiği bilgilere tereddütlü bakılabilir.

Ahdî'nin Erzurumlu Ziyâyî'yi (ö. ?) anlattığı bölümde ise Ziyâyî'nin bir gezgin olduğu, Sâfi isimli şair bir arkadaşının olduğu ve onunla birlikte gece gündüz durmadan nazîreler yazdıkları kayıtlıdır. Ne var ki bu Sâfi'nin hangi Sâfi olduğu belli değildir.

Riyâzî'ş-Şuarâ'da ise bir Sâfi maddesi bulunmaktadır. Bu Sâfi Ayas Paşa'nın (ö. 946/1539) azat ettiği bir köledir ve “serhadlerde tîmâr tezkirecisi”dir. 997/1588-89 yılında vefat etmiştir ve Bağdatlı Rûhî (ö. 1014/1605-1606) onun ölüm tarihi için şu mısraı söylemiştir:

Safâlar eyledi Sâfi cinâna basdı kadem²³

Riyâzî'nin verdiği bilgiler, esâsında Sâfi'nin kendini İranlı olarak göstermesine paraleldir. Demek oluyor ki Sâfi muhtemelen İranlı bir köle olarak satılmıştır ve o yüzden ileride de görüleceği minvalde, İstanbul'da bulunduğu Fars'tan vatan olarak bahsetmektedir. Dolayısıyla Sâfi'nin kendini İranlı olarak ifade etmesi *Riyâzî'ş-Şuarâ*'da desteklenmektedir. Sâfi'nin ölüm tarihi konusunda ise yine *Riyâzî'ş-Şuarâ*'daki bilgilere güvenmek durumundayız. Çünkü *Şehrengiz*'in içinde şair Ziyâyî'ye ithaf edilen gazel Sâfi ile Ziyâyî arasında bir arkadaşlık bağının olduğunu göstermektedir. Öte yandan Riyâzî de bu arkadaşlığı vurgulamıştır ve Riyâzî'nin bahsettiği Sâfi, *Şehrengiz*'in müellifidir.

Behrâm u Gülendâm Sâfi'nin Eseri midir?

Şehrengiz müellifi Sâfi eserinde sadece mahlasını vermekle yetinip isminden bahsetmezken *Behrâm u Gülendâm* mesnevisininin nâzımını olan Sâfi, eserin sonunda kendisini şu şekilde tanıtır:

بگویم اسم خود صافی به اشعار
به آخر نام خود کردیم اظهار
بگویم اصل از تربت مشتق

²² Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2018, s. 21.

²³ Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzî'ş-Şuarâ*, Haz. Namık Açıkgöz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2017, s. 201-202.

بود مولود ارلاباد ملحق
بكردم نام در دفتر مجدد
امين الدين لقب، نامم محمد

[Sâfi mahlasıyla şiir söylerim, nihayet kendi adımızı da belirttik. Aslımız Türbet-i Müştak'tır, doğum yerimiz ise Erlâbâd-ı Mülhak [?]'tır. Adımı defterde tekrarladım: Lakabım Emînüddin, adım Muhammed'dir.]²⁴

Eminüddin Muhammed, *Behrâm u Gülendâm* mesnevisinin sebep-i telif kısmında Mısır'dan Semerkand'a, Kirman ve Horasan'dan Tebriz'e birçok yeri dolaştığını iddia eder. Sâfi, Kirman'a gitmiştir ve o şehrin hükümdarı olan Şâh Şemsüddin Muhammed'e²⁵ ithâf etmek üzere "*Şehnâme*" gibi bir eser telif ederek ikisinin de adının tarihte kalıcı olmasını sağlamak niyetinde olduğunu, bunun için yaklaşık bir ay düşündüğünü ve bir gece rüyasında altın tahta oturmuş bir "pîr" gördüğünü ve bu pîrin kendi hikayesini Sâfi'ye anlatarak bu hikayeyi yazmasını istediğini ifâde eder.²⁶

Şehrengiz'in müellifi de önce mensur mukaddimedede ve sonrasında ise sebep-i telif bölümünde hemen hemen aynı şeyleri ifade eder: O da dünyayı gezip dolaşmıştır ve padişaha bir manzume ithaf etmek niyetindedir. Eserini yazmak için gerekli işareti rüyasında ve bir pîrden almaktadır. Sâfi, *Behrâm u Gülendâm*'da meşhûr bir şair olmadığını itiraf ederek Allah'tan kendi adının meşhur edilmesini dilemektedir:

الهی نام او مشهور گردان
ز رویش چشم بد را دور گردان

²⁴ Eminüddin Muhammed Sâfi, *Behrâm ve Gülendâm*, (Haz.) Hasan Zülfikârî, Perviz Arastû, Neşr-i Çeşme, Tahran, 1386 hş., 3035. beyit, s. 209.

²⁵ Sâfi, şairane bir tarzda Kirman hükümdarı/emiri Şâh Şemsüddin Muhammed'in Farslı ve çok meşhur olduğunu ifade etse de böyle bir isme rastlayamadık. *Şehrengiz*'in telif edildiği tarihe yakın dönemlerde Kirman'da şeyhülislamlık yapıp 968/1560-61 yılında öldürülen ve aslen Bahreynli olan Şemsüddin Muhammed isimli bir şahıs vardır ve belki de Sâfi eserini ona ithaf etmiştir. Şeyhülislam Şemsüddin Muhammed'in oğlu Abdüsselâm Kirmânî, Peyâmî mahlasıyla şiirler yazmış ve döneminin tanınan şairleri arasına girmeyi başarmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Hasan Enûşe, *Dânişnâme-i Zebân-ı Fârsî*, C: IV, Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî, Tahran, 1375 hş., s. 611.

²⁶ Eminüddin Muhammed Sâfi, *Behrâm ve Gülendâm*, (Haz.) Hasan Zülfikârî, Perviz Arastû, Neşr-i Çeşme, Tahran, 1386 hş., s. 41-43.

[Allah'ım! Onun (Sâfi'nin) adını meşhur ve kem gözü yüzünden irak et.]²⁷

Şehrengiz'in müellifi olan Sâfi de "münâcât"ında aynı duayı eder:

دعوی هستی‌ام از سر کن دور
در بلاد عدم کن مشهور

[(Allah'ım!) Benlik iddialarımı benden uzak et, beni yokluk şehirlerinde meşhûr et.]²⁸

Her iki eserin sebab-i telif bölümü birbirine benzemektedir. Ayrıca her iki eserin müellifinin mahlası da Sâfi'dir. İki şair de Fars'tan²⁹ vatan olarak bahsetmektedir. Bu durum iki eserin de müellifinin Sâfi olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Araştırmacılar Sâfi'nin Sebzevârlı olduğunu ispat etmek için aşağıdaki beyti delil olarak gösterirler:

به آن منزل که شهر سبزوار است
نظرگاه ولی کردگار است

[... o ev ki, adı Sebzevâr şehridir ve Allah'ın velîsinin nazar ettiği yerdir.]³⁰

Ne var ki bu beyitten sonra gelen aşağıdaki beyitleri de dikkate almak gerekir:

دو سالم بود کاندر هر صف کار
گرفتم جمله عالم را به اشعار
هوای میل دل سوی سفر شد
به هر سوئی روان کحل بصر شد
که کرمان را امیری بود عاقل
منجم، عادل و پر فن و کامل

²⁷ Eminüddin Muhammed Sâfi, *Behrâm ve Gülendâm*, (Haz.) Hasan Zülfikârî, Perviz Arastû, Neşr-i Çeşme, Tahran, 1386 hş, s. 43.

²⁸ Sâfi, *Şehrengiz-i İstanbul*, Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu nr. 3383, 5a.

²⁹ Fars ilinin bugünkü merkezi Şiraz'dır. Bkz. Javad Heyat, "Fars", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fars> (10.09.2020).

³⁰ Hasan Zülfikârî, *Yeksad Manzûme-i Âşıkâne-i Fârisî*, Neşr-i Çarh, Tahran, 1392 hş., s. 157.

بدی در فارس او را جا و ملوای
شده مشهور آفاق آن نکو رای

[İki senedir bütün âlemi her türlü iş safında tuttum. Gönlüm seyahat etmek istedi ve gözün sürmesi her tarafa aktı (nereye gideceğime karar veremedim). Kirman'ın âkil, müneccim, âdil, marifetli ve kâmil bir emiri vardı. Onun asıl yeri ve evi Fars idi. O iyi düşünceler sahibi olan kişi her tarafta meşhur olmuştu.]

Yukarıdaki beyitlerden yola çıkarak Sâfî'nin belki de küçük yaşlarda Fars'a gidip uzun yıllar orada kaldığı ve o şehrin de artık Sâfî için vatan olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür. Öte yandan *İstanbul Şehrengizi*'nde de şöyle bir beyit bulunmaktadır:

گاهی از فارس سخن می‌گفتم
یعنی احوال وطن می‌گفتم

[Bazen Fars'tan konuşuyordum, yani vatanın hallerini anlatıyordum.]³¹

Bu minvalde, her iki Sâfî'nin Fars'a "vatan" demesi, bu kişilerin aynı olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Ne var ki eldeki bilgilere dayanarak *Behrâm u Gülendâm*'ın Sâfî'nin kaleminden çıkıp çıkmadığını kesin olarak bilemiyoruz. Bu yüzden şimdilik bu eseri ona nispet edilen bir eser olarak kabul etmeliyiz.

Eserleri

Behrâm u Gülendâm

Behrâm u Gülendâm hikâyesi, tipik bir aşk hikâyesidir. Eminüddîn Sâfî'nin anlatımına göre bu hikâyenin özeti şöyledir:

Arif bir insan ve her şeyi yerli yerinde olan Rum padişahının bu dünyada tek emeli vardır: Tanrı'nın kendisine bir oğul vermesi. Kırk yıl sonra padişahın benzersiz bir oğlu olur. Padişah, oğluna Behrâm ismini verir. Behrâm büyür, tüm becerileri ve ilimleri öğrenir. Padişah oğluna yedi öğüt verdikten sonra, ülkeyi ona bırakarak ibadet için inzivaya çekilir. Günlerden bir gün Behrâm ava çıkar. Avlakta kimsenin yenemediği amansız bir aslan vardır. Behrâm tek başına aslanı avlamaya karar verir. Ordunun büyükleri

³¹ Sâfî, *a.g.e.*, 8b.

onu vazgeçirmeye çalışsalar da dinlemez. Tek vuruş ile aslanı yere düşürüp öldüren Behrâm, avlanmaya devam ederken bir ceylan görür ve onun peşinden gider. Ceylanın peşinden giden Behrâm kaybolur, yedi gün çöllerde avare kalır fakat sekizinci gün bir dağa varır. Dağın üstünde bir kümbet vardır. İçeri girer girmez, fattan bir suret görür ve ona aşık olur. Kümbetin içindeki tahtın dibinde yaşlı bir adam vardır. Behrâm, seksen yaşında olan adama suretin kime ait olduğunu sorar. Suret, Çin şahının kızı Gülendâm'a aittir. Gülendâm, sadece yılda bir defa kasrından dışarı çıkar ve binlerce aşığı vardır. Aslında büyük bir tüccar olan yaşlı adam da Gülendâm'a aşiktir ve ona varamayacağını bildiği için Çin ressamlarına onun resmini bu kümbete çizdirmiş ve Gülendâm'ın resmini seyretmekle yetinmiştir. Bunları duyan Behrâm'ın Gülendâm'a olan aşkı katbekat artar. Yaşlı adam onu vazgeçirmeye çalışsa da Behrâm dinlemez ve Çin'e doğru yola çıkar. Yolda, Cinler Bağı'na varır. Bu bağda Semen-bû isimli bir kız ve altı erkek kardeşi yaşamaktadır. Cin kardeşlerin komutanı Seyfûr'dur. Semen-bû, bitkin bir vaziyette olan Behrâm'ı görür görmez ona erzak verir ve orayı hemen terk etmesini ister. Çünkü cinler Behrâm'ın bağa girdiğini anlarsa, ona zarar vereceklerdir. Behrâm uyarıları dinlemez, cin kardeşler onun bağa girdiğini farkederek ve Behrâm onlarla teker teker savaşıp hepsini yener. Böylece cinler de Behrâm'a itaat etmiş olurlar. O bölgede kuyu içinde cinleri rahatsız eden bir dev vardır. Behrâm o devi öldürür ve onun esir aldığı Rûh-efzâ isimli kızı kurtarır. Oradaki tüm mücevherleri Semen-bû'ya hediye eder ve Gülendâm'ın peşinden tekrar yola koyulur. Behrâm denize ulaşır ve orada malını hırsızlara kaptırmış bir tüccar olduğunu söyleyerek gemiye biner. Gemi birkaç gün ilerledikten sonra, bir balina tarafından saldırıya uğrar. Behrâm o balınayı kör edip ikiye bölerek gemiyi kurtarır ve nihayet Çin'e varır. Şehrin kapısına varınca, kapının kapalı ve büyük bir ordunun orada beklediğini görür. Bulgar şehzâdesi Bihzâd, Gülendâm'ı istemeye gelmiştir fakat Fağfur, kızını ona vermek istememektedir. Behrâm şehre girer, bir oda kiralar ve gece Semen-bû'nun saçını yakarak Seyfûr'u çağırır. Behrâm'ın isteği üzerine Seyfûr cinlerden bir ordu hazırlar ve gece yarısı Bihzâd'ın ordusuna saldırır, onu yener. Sonra Fağfur'a bir mektup yazarak niyetini ona bildirir. Kiraladığı odaya döner ve daha sonra Gülendâm'ın kaldığı kasra girmeye çalışır. Kasra girip Gülendâm'ı görünce aşkı yine artar. Gülendâm'ın bulunduğu odaya kadar ilerlese de içeri girmeden geri döner. Günlerden bir gün, cariyeler şehirde

ellerinde bir tabakla dolaşmaktadırlar. Halk, Gülendâm'ın kem gözden korunması için tabağa bir şeyler atmaktadır. Bunu gören Behrâm, la'l taşından olan yüzüğünü tabağa atar. Gülendâm yüzüğü görünce sahibi sorar ve kasrın önünde oturan keçe giymiş dervişi ona gösterirler. Gülendâm bu dervişin bir şehzade olabileceğini tahmin eder ve bu yüzden Devlet isimli bir cariyeyi ona gönderir. Behrâm Gülendâm'a mektup yazar ama olumlu cevap alamaz ve bu yazışmalar birkaç kez tekrar edilir.

Öte yandan, oğlunu bulamayan Rum padişahı şehzadeyi bulana büyük bir ödül vereceğini duyurmuştur. Şebreng isimli bir ayyar yola koyulur, önce kümbete gider ve Behrâm'ın izine rastladığını Rum padişahına bildirir. Diğer taraftan oğlu öldürülen Bulgar padişahı ise Çin'e ordu gönderir. Bu esnada Rum padişahının veziri Çin'e varmıştır. Fağfur Behrâm'ı tanımadığını, fakat Behrâm-ı Felekî isimli birinin Bihzâd'ı öldürüp bir mektupla kızına talip olduğunu kendisine bildirdiğini söyleyince, vezir Behrâm'ın elyazısını tanır ve onu korumak için Gülendâm'ın kasrının önüne birkaç asker gönderir. Penceden durumu seyreden Gülendâm, askerlerin dervişe hürmet ettiğini görünce onun Bihzad'ın katili ve kendi talibi olduğunu anlar. Behrâm'ı Fağfur'un karşısına çıkartırlar. Behrâm şehzade gibi giyinir ve Fağfur'a Bihzad'ın nasıl öldürüldüğünü anlatır. Vezir, Gülendâm'ı ister ve Fağfur kabul eder. Fağfur'un karısı öldüğü için Semen-bû'yu da ona alırlar ve böylece düğün töreni yapılır.³²

Behrâm u Gülendâm hikayesinin farklı diller ve lehçelerde versiyonları da bulunmaktadır.³³ Eminüddîn Sâfî'nin *Behrâm u Gülendâm*'ı Farsça olarak yayımlanmıştır.³⁴ Ayrıca bu eserin diliçi Farsça çevirisi yapılmış ve eser sadeleştirilerek roman hâlinde basılmıştır.³⁵

³² Hasan Zülfikârî, *a.g.e.*, s. 153-156.

³³ Mesela Kürtçe bir *Behrâm u Gülendâm* için bkz. Perviz Fettâhî (çev.), *Manzûme-i Kürdî-i Behrâm u Gülendâm*, İntişârât-ı Müessesesi-i Târih ve Ferheng-i İrân, Tebrîz, 1347 hş.; anonim ve resimli bir *Behrâm u Gülendâm* elyazması için bkz. Mc Gill University Library, Persian Manuscripts, nr. 315.

³⁴ Eminüddin Muhammed Sâfî, *Behrâm u Gülendâm*, Haz. Hasan Zülfikârî, Perviz Arastû, Neşr-i Çeşme, Tahran, 1386 hş.

³⁵ Yâsemen Şükrüzâr, *Aşkhâ-i Ferâmûş Neşode: Behrâm u Gülendâm*, İntişârât-ı Hoopa, Tahran, 1394 hş.

Kitâb-ı Şehrengiz der Şehr-i İstanbul

Eserin tespit edebildiğimiz üç nüshası şöyledir: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, nr. 3383; Basel University Library, M VI 239 ve Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, ASL 188. Nuruosmaniye nüshasına göre Sâfi, *Şehrengiz*'ini fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün vezniyle ve 1359 beyit hâlinde yazmıştır. Basel nüshasında olan ve Nuruosmaniye nüshasında bulunmayan beyitler de esere dahil edildiğinde toplam beyit sayısı 1433'e çıkmaktadır.

Eser mensur bir mukaddime ile başlamaktadır. Bu mukaddimedeki müellif kendi ismini belirtmeden, uzun süreden beri seyahat etmekte olan bir seyahatçi olarak İstanbul'a geldiğini, bu şehre hayran kaldığını ve bu yüzden bir şehrengiz yazmak istediğini belirtmektedir. Mensur mukaddimenin içinde Kanuni Sultan Süleyman'a (1520-1566) övgüler içeren yirmi beş beyitlik bir kaside de yer almaktadır.

Mukaddimedeki sonra, iki beyit halinde Arapça olarak besmele yer almaktadır. Devamında sekiz beyitlik bir hamdele, on bir beyitlik bir münâcât ve on beş beyitlik münâcât-ı sâni gelmektedir. Münâcâtlardan sonra, "Talebi Özlü", "Na't-ı Seyyidü'l-Mürselîn", "Mirâc" ve "Hitâb be Hazret-i Nebî" bölümleri bulunmaktadır. Dört halifeye dörder beyit halinde yazılan medhiyeden sonra "Hasaneyn" medhiyesi ve ilerleyen beyitlerde ise kırk beş beyitlik "Sebeb-i Te'lif" bölümü yer almaktadır. Sâfi eserin telif sebebini kendi dilinden şu şekilde açıklar:

Nefesimden başka mahremim olmayan uzun gecelerden birinde, özlemle vatanımı düşünüyorum ve üzümlüyorken uykuya dalmışım. Rüyamda "niyâz ehli" bir topluluğun bir mahfile oturduğunu ve onların arasında "bir gönül ehlinin" sürekli bana baktığını gördüm. Uzaktan ona selam verdim. Kulağıma gaipten bir ses, "Allah'ın eri, hazret-i şâh seni çağırıyor." dedi. Ben de o mahfile yaklaştım. Yüzünden nurlar saçan o adam bana "Sen neden selam verdikten sonra heyecanlandın? Yoksa sen beni tanımıyor musun? Ben dünyada padişahlık ettim ve ordularım vardı. Öldükten sonra ise Rabbim beni cennete gönderdi." dedi. Ben ona "Yüce bir padişah olduğunuzu anladım ama isminizi bilemedim," deyince "Ben devranın padişahıyım ve sultanlardan biriyim. İslam mülkü benimle huzura kavuştu ve düşmanların canını ben yaktım. Benim adım apaçıktır, sen kinayeler arasında adımı ara, ben onu

açık şekilde sana söylemem” dedi. O cennetlerde mesken tutan pîr bana dönüp isminin “Selim” olduğunu söyledi. Sonra da şöyle devam etti: “Ey dünyayı dolaşmış ve her türlü iyiliği ve kötülüğü görmüş civanmert! Nereleri gördün, hangi şehirleri dolaştın? Söyle bakalım,” dedi. Ben bazen vatanım olan Fars’tan söz ediyordum, bazen Tebriz, bazen Mısır, Halep, Mekke ve Şam’dan. Bazen Yemen’den, bazen de Çin’den. Bunları duyunca, “Onların hepsini biliyorum, bana Rûm’u anlat. İstanbul’u ve içindekileri, gençlerini, gonca ağızlı güzellerini, sokağını, pazarını, gül bahçelerini, kimin padişah olduğunu ve tahta geçtiğini anlat!” dedi. Ben de onun dediğini yerine getirdim.³⁶

Yukarıdaki özet tercümeden de anlaşıldığı üzere, Sâfi dünyayı dolaşan bir seyyah olarak İstanbul’a gelir, burada bir gece hayal ve gerçek arasında düşünceye dalmışken hepten uyuyakalır. Rüyasında Yavuz Sultan Selim’i (1512-1520) görür. Yavuz Sultan Selim Sâfi’den İstanbul’u anlatmasını ister ve böylece *Şehrengîz-i İstanbul* telif edilir.

Sebeb-i te’liften sonra, Sultan Süleyman’a 31 beyitlik övgü yer almaktadır. Devamında ise artık padişahın etrafındakiler tanıtılır. Ayas Paşa, Lütfü Paşa (ö. 970/1563), Sokullu Mehmet Paşa (ö. 987/1579), Barbaros Hayrettin Paşa (ö. 935/1546), Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574), Çivizâde Mehmet (ö. 954/1547), Celâlzâde Mustafa Çelebi (ö. 975/1567), Şehzâde Mustafa (ö. 960/1553), Şeyhzâde (ö. 950/1543) *Şehrengîz*’de anılan padişahın etrafındaki isimlerden bazılarıdır. Sâfi, şahıslar dışında saray, divanhane, Ayasofya, Sahn-ı Semân medresesi ve oradaki âlimler, o civarda gördüğü aktarlar, tatlıcılar, katipler, mücellitler, macuncular, aşçılar, fırıncılar, bakkallar, kemanlılar, kılıççılar, kasaplar, kuşçular, kuyumcular, berberler ve birçok mekânı ve kişiyi bazen kısa bazen de uzun uzun tasvir eder. Eserde; gemiler, Galata, Eyüp, Eyüp gençleri anlatıldıktan sonra iki yüzlü sûfîlerin kötü halleri zikredilir. Eser, münâcât ile bitmektedir.

Sâfi, İstanbul’a yazdığı övgülerde ilginç tabirler kullanarak onu başka şehirlerle karşılaştırır:

آن نه شهری است که هر تیغ زبان

می‌تواند صفتش کرد بیان

³⁶ Sâfi, *Şehrengîz-i İstanbul*, Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu, nr. 3383, 7b-9a.

آن نه بحری است که پایان دارد
 طعنه بر قلم و عمان دارد
 شام، یک تکیه رندان وی است
 بورسہ یک ده ز دهستان وی است!
 مصر را هر که به آن نسبت کرد
 روستایی بود و ابله و سرد!
 جنت این است یقین لیکن آن
 خالدین است و این نیست چنان!

[O, her dilin tavsif etmeye gücünün yeteceği bir şehir değildir! O, ucu bucağı olmayan ve ummanlara meydan okuyan bir denizdir. Şâm, onun rintlerinin toplandığı bir tekke, Bursa ise onun köylerinden bir köydür! Mısır'ı ona nisbet eden kimse kesin köylüdür, aptaldır ve duygusuzdur! Cennet dedikleri burasıdır. Tek fark, o cennetin kalıcı olması ve bunun kalıcı olmamasıdır.]

Sâfi eserinde üç şairden de söz etmektedir. Bunlardan ilki hayatını genç yaşta kaybeden ve çok tanınmamış olan Keşfîzâde'dir. Kaynaklarda Keşfîzâde'nin vefat tarihi bilinmemekle birlikte 1533'ten sonra öldüğü kabul edilmektedir.³⁷ Ancak Sâfi 944/1537-38 tarihinde bizzat onu görüp anlattığına göre, ölüm tarihini 1538'den sonra şeklinde tashih etmek mümkündür. Bir diğer şair İlmî mahlasıyla şiirler yazan Yahya Çelebi (ö. 975/1568'den önce)'dir.

Üçüncü şair ise Erzurumlu Ziyâyî'dir (ö. ?). Yukarıda da anlatıldığı üzere kaynaklarda bu iki şair arasında yakın bir arkadaşlık bağı vardır. Sâfi, *Şehrengiz*'inde önce onun hakkında dört beyit yazar ve yakışıklı olduğunu vurgular. Devamında ise ona bir gazel ithaf eder. Sâfi, eserinde Ziyâyî'den başka kimseye gazel yazmamıştır ve bu şiir eserdeki tek gazeldir:

ای مه روی تو جان شعرا
 سرو قد تو روان شعرا
 صفت عارض و زلف و خط توست

37

Aysun Sungurhan Eydurhan, "Atâ", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. Ankara : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 2002, C.I, s. 511.

همه اشعار و بیان شعرا
 سربلند از اثر عشق تو شد
 در جهان نام و نشان شعرا
 جز سگان تو و خاک در تو
 نیست همخواب و مکان شعرا
 خسرو وقت شوند ار بنهی
 لب شیرین به دهان شعرا
 شاه خوبان تویی، امروز بده
 داد فریاد و فغان و شعرا
 تا ضیایی شده شاعر پیشه
 گشته صافی ز سگان شعرا

[Ey sen ki yüzün şairlerin canı, selvi boyun ise şairlerin ruhudur! Şairlerin tüm şiirleri ve söyledikleri senin yüzün, saçın ve ayva tüyelerinin vasfıdır. Tüm dünyada şairlerin adı ve makamı senin aşkının etkisiyle yüceldi. Şairlerin yeri senin kapından başka, sohbet arkadaşları ise senin kapının köpeklerinden başka bir şey değildir. Sen tatlı dudağınla şairleri öpersen onlar tüm dünyanın Hüsrev'i ve hükümdarı olur. Güzeller şahı sensin, bari bugün şairlerin inlemeleri ve feryatlarını duy ve onların hakkını ver. Ziyâyî şiir yazmaya başlayalı, Sâfi şairlerin köpeği olmuştur.]³⁸

Eserdeki ilginç bölümlerden biri, Sâfi'nin "der mezemmet-i sūfiyân-ı zerrâk" başlığı altında "ikiyüzlü sūfleri kötülediği" bölümdür. Bu bölüm aynı zamanda hâtimededen önceki son bölümdür. Sâfi, eserinde her fırsatta İstanbul'un gençlerini ve güzellerini övmüş, tasvir etmiş ve onlarla hemdem olmak arzusunda olduğunu dile getirmiştir. Muhtemelen bu övgüleri sūfi-meşrep birilerine okuyunca onlardan bazıları sert tepki vermişlerdir ki, Sâfi çok ağır bir dille ikiyüzlü sūfleri eleştirip "genç"leri methetmekle art niyetli olmadığını ifade etme gereği duymuştur:

صوفیانی که ز عرفان دورند
 بی‌صفا تر ز شب دیجورند
 نه علمیند، نه صالح، نه فقیه

³⁸ Sâfi, *a.g.e.*, 32a-32b

فی الحقیقه همه باشند سفیه!
 آنچنانند سیهدل چون زاغ
 که نبینند جهان جز به چراغ
 ناطقاند ولی حیوانند
 خارج از دایره انسانند!
 مانع من شدهاند از دونی
 بلک از ابلهی و مجنونی
 ...

من اگر مدح جوانان کردم
 وصف آن غنچهدهانان کردم
 تا دم محشر از ایشان خجلم
 بلک شرمندهام و منفعلم
 مدح ایشان یکی از صد گفتم
 تو نه ای نیک، نه من بد گفتم
 صوفیا تا نشوی چون صافی
 صافی از غش نشناسی کافی!

[İrfansız sufiler, karanlık geceden daha beterler. Onlar ne âlimdirler, ne sâlihdirler, ne de fakîhtirler. Esasında hepsi sefihtirler! Onlar karganın rengi gibi kara kalplidirler ve ışık olmadan dünyayı görmezler. Onlar konuşurlar fakat hayvandırlar. Onlar insanlıktan uzaktırlar. Alçaklıktan, hatta sadece alçaklık değil aptallıktan ve delilikten bana mâni oluyorlar. Ben gençleri ve o gonca ağızlıları methettiysen, kıyamete kadar onlara karşı mahcubum. Hem mahcubum hem de güvenmiş vaziyetteyim. Ben onların yüz tane vasfından sadece birini söyledim. (Ey sufi!) Sen haklı değilsin, ben de haksız değilim! Ey sufi! Sâfi (arınmış) olmadıkça, aslolanı sahte olandan ayırt edemezsin!]³⁹

Sâfi, eserinde İstanbul'un sadece güzellerine yer vermemiştir ve "Mümilât-ı İstanbul" başlığı altında, İstanbul'un savsaklayanlarını da anlatmıştır. Nuruosmaniye nüshasında yer almayan bu bölümde özellikle kapıcıya sert tepki vermektedir:

³⁹ Sâfi, *a.g.e.*, 53b.

اندر آن شهر که باغ ارم است
 خشت و سنگش همه سیم و درم است
 هر چه دیدم همه نیکو دیدم
 همه خاطرکش دلجو دیدم
 جز در آن اسکله مهمله‌اش
 جای کمراحت پر مشغله‌اش
 جایگاهی ز جهنم بدتر
 مردمانش ز بهایم بدتر
 دیگر آن قاپچی دفتردار
 غیر مستعمل خارج‌اطوار

[İrem bağı gibi olan ve tüm kerpiçleri ve taşları gümüş ve altın olan o şehirde, huzurun az olup zahmetin çok olduğu ve terkedilmiş olan İskele dışında neyi gördüysem güzel, kimi gördüysem gönül çeken gördüm. İskele, cehennemden daha beter ve halkı ise dört ayaklı hayvanlardan daha saldırgandı. Bir de o işe yaramaz ama pek edâlı olan kapıcı...]

Eserde bakıldığında, *Şehrengiz*'in akıcı bir dille kaleme alındığı, şairinin Farsçaya hâkim olduğu ve aruzu başarılı bir şekilde kullandığı görülmektedir. Eserdeki edebi sanatlar ve tasvirler, Sâfi'nin şiir yeteneğine sahip usta bir şair olduğunu göstermektedir.

Şehrengizler yazıldıkları dönemde o şehrin yapısı, insanları ve meslekleri hakkında önemli bilgiler içermektedirler. Sâfi'nin *İstanbul Şehrengiz*'i yayımlandığında, onun gözünden anlatılan XVI. asır İstanbul'u, İstanbullular ve seyyah şâirin onlarla münasebetleri gün yüzüne çıkacaktır.⁴⁰

N ü s h a l a r ı :

Eserin üç nüshası tespit edilebilmiştir:

1. **Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, nr. 3383 (yeni nr. 2879):**

⁴⁰ Sâfi'nin *Şehrengiz*'i Nuruosmaniye Koleksiyonu ve Basel Üniversitesi Kütüphanesi nüshalarından hareketle bu makalenin müellifi tarafından Farsça metin, Türkçe tercüme ve ayrıntılı bir inceleme ile birlikte yayına hazırlanmaktadır. Yakın zamanda bilim dünyasının istifadesine sunulacaktır.

207 x 117 ebatta, karton kapak, 15 satır ve 55 varak. Kapakta “odadan çıkan Fârsî” şeklinde bir not vardır. Eserin başında III. Osman’ın (1754-1757) mührü bulunmaktadır. Nüsha çok temiz ve okunaklı nesih hatla istinsah edilmiştir. Başlıklar sürh mürekkeple ve büyük yazılmıştır. Az sayıda beyit derkenardadır. Nüshanın istinsah tarihi yoktur. Muhtemelen ya müellif tarafından veya onun denetiminde hazırlanmış bir nüshadır. İmla hatalarının nâdir olduğu nüshada müstensihin Farsçaya vâkıf olduğu söylenebilir.

2. Atatürk Üniversitesi, Seyfettin Özege Kitaplığı, ASL 188 (74a-92a arası):

Çizgili defterde nesih hattı ve dolma kalemle sadece şehrengizlerin kopyasını içeren bir nüshadır. Sâfi’nin *Şehrengiz*’i 74a-92a arasında kayıtlıdır. Nüshadaki nota göre eser Nuruosmaniye Koleksiyonu nüshasından istinsah edilmiştir. Muhtemelen Agah Sırrı Levend’in kendi çalışmaları için aldığı (veya başka birine yazdırdığı) notlardan ibarettir. İstinsah sırasında önce bazı kelimeler okunamamış ve yeri boş bırakılmıştır, daha sonra farklı bir kalemle doldurulmuştur. Bazı kelimeler de hiç okunamamış ve yerleri boş kalmıştır. Yerleri boş bırakılan ve okunamayan kelimelerin sayısı az değildir. Besmele kısmındaki Arapça beyitler istinsah edilmemiştir. Eserin içinde bazı başlıkların altındaki beyitler istinsah edilmemiştir. İlgili yerlerde kaynak nüshada kaç beyit olduğu not edilmiştir.

3. Basel University Library, M VI 239:

96 varaktan oluşan nüsha iki eser içermektedir. Sâfi’nin *Şehrengiz*’i 1b-44a arasındadır ve nüshanın devamında XVI. asır şairlerinden Güvâhî’nin (ö. ?) *Pend-nâme*’sinin harekeli bir nüshası mevcuttur. İki eserin yazı tipleri farklıdır. *Pend-nâme*’nin istinsah tarihi daha erken olduğu için eserlerin müstensihi aynı kişi değildir. Nüshanın başında istinsah tarihi 5 Cemâziyelevvel 993/ 5 Mayıs 1585 olarak kayıtlıdır. *Şehrengiz*’in sonunda ayrı bir ferağ kaydı yoktur. Güvâhî’nin *Pend-nâme*’sinin tamamlanma tarihi ise Zilkade 933/ Temmuz-Ağustos 1527 ve istinsah tarihi ise Rebiulahir 963/Şubat-Mart 1556 olarak kayıtlıdır.

Şehrengiz’in bu nüshasında mensur mukaddime ve akabindeki Sultan Süleyman’ı metheden 25 beyitlik kaside yer almamaktadır. Yazmada bazı beyitler eksik olup bazı kelimeler de değiştirilmiştir. Özellikle müstensihin vezne uydurarak değiştirdiği kelimelerin sayısı az değildir. Bu nüsha genel olarak Nuruosmaniye nüshasının özeti niteliğinde sayılabilir. Nüshanın son

beytinden sonra, “Cemâziyelâhir ayının bir Cuma günü” şeklinde bir tarih vardır. Nuruosmaniye nüshasını göremeyen Michael Glünz bunu eserin bitiş tarihi olarak kabul etmiştir.⁴¹ Ancak Nuruosmaniye nüshasına bakıldığında bu tarihin doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Sâfi, Ramazan bayramını görüp anlattığına (33a) ve bu mesneviyi iki üç gün gibi kısa bir sürede yazdığına (54b) göre eser 1 Mart 1538 tarihinden hemen sonraki günlerde tamamlanmış olmalıdır.

Bu nüshanın zahriyesinde şu rubai kayıtlıdır:

این نامه که هست نزد ارباب کمال
یک خطبه ز دیباچه آن حسن و جمال
توقیع جلال یافت طغراش چو شد
منشور به نام مصطفی ابن جلال

[Kemâl ehlinin nezdinde güzellik ve cemâl dibacesinin bir hutbesi olan bu eser, Mustafa bin Celâl’in adıyla neşredildiğinde tuğrası yücelik (Celâl) alameti buldu.]

Bu rubai Sâfi’nin *Şehrengiz*’i Celâlzâde Mustafa Çelebi’ye ithaf etme niyetinde olduğunu göstermektedir. Ancak Nuruosmaniye nüshasında bu rubai geçmemektedir.

Sonuç

İrânlı seyyah ve şâir Sâfi’ye İstanbul *Şehrengiz*’i dışında bir de Kirman beyine ithaf ettiği *Behrâm u Gülendâm* adlı bir mesnevi isnat edilmektedir. *Behrâm u Gülendâm* mesnevisi aruzun mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün vezniyle telif edilmiş olup 3050 beyitten oluşmaktadır. *İstanbul Şehrengiz*’i ise fe’îlâtün fe’îlâtün fe’îlün vezniyle ve 1385 beyit olarak kaleme alınmıştır. Sâfi’nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar onun kendini İrânlı göstermeye çalışan bir Türk olduğunu iddia etmişler ve bazı araştırmacılar da onun dönemin şii yönetiminden kaçarak İstanbul’a gelen bir sünni olma ihtimalinden bahsetmiştir. Yaptığımız incelemeler neticesinde öncelikle Sâfi’nin doğum ve ölüm tarihleri 913/1507-08, 977/1588/89 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca onun köle olarak İrân’dan getirildiği, Ayas

⁴¹ Michael Glünz, a.g.m., s. 139.

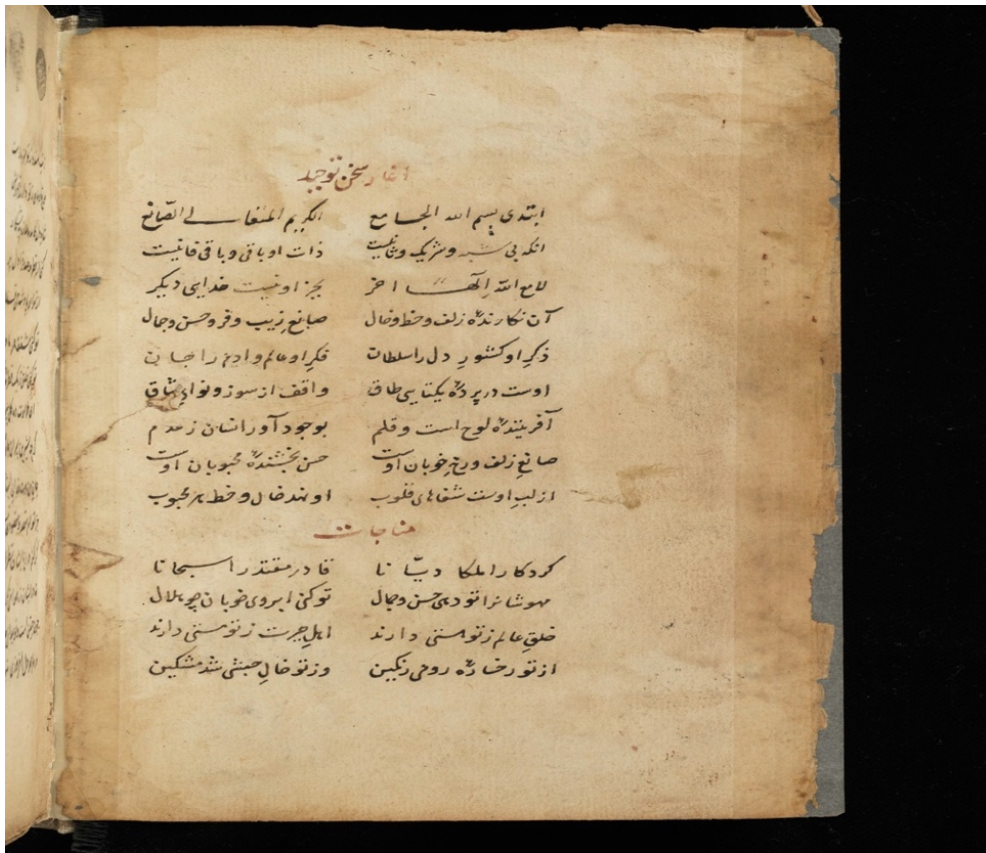
Paşa tarafından azat edildiği ve sınır bölgelerinde tezkirecilik yaptığı ileri sürülmüştür. Eldeki verilerden hareketle Sâfi'nin *Şehrengiz*'inin İstanbul'u Farsça tasvir eden tek şehrengiz olduğu söylenebilir. Bu eser Kanuni Sultan Süleyman dönemi İstanbul'unu ve bu şehirdeki birçok kişiyi, mekânı ve semti anlatmaktadır. Eserin dili akıcıdır ve şair aruzu başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Eserin içinde Sâfi üç şairden söz etmektedir: Keşfîzâde ve Erzurumlu Ziyâyî ve İlmî. Pek tanınmış bir şair olmayan Keşfîzâde'nin ölüm tarihi kaynaklarda "1533'ten sonra" şeklinde kayıtlıdır. Sâfi'nin Keşfîzâde ile karşılaşması ve onu anlatması, onun 1538 senesinin Mart ayında hâlâ hayatta olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu şairin ölüm tarihi "1538'den sonra" şeklinde düzeltilir. *İstanbul Şehrengizi*'nin tercüme edilmesi ve yayımlanması, tarihte kaybolan seyyah bir şairin ve onun gözüyle tasvir edilen İstanbul resminin günümüz insanına sergilenmesini sağlayacaktır.

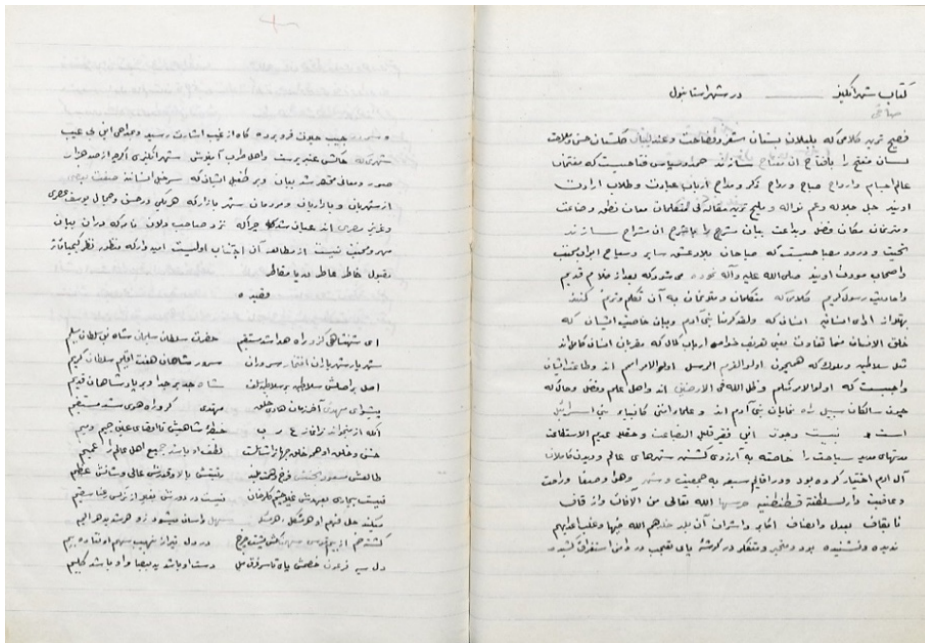
KAYNAKÇA

- CANIM, Rıdvan, *Divan Edebiyatında Türler*, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016.
- ENÜŞE, Hasan, *Dânişnâme-i Zebân-ı Fârsî*, IV. cilt, Vezâret-i Ferheng ve İrsâd-ı İslâmî, Tahran, 1375 hş., s. 611.
- FETTÂHÎ, Perviz (çev.), *Manzûme-i Kürdî-i Behrâm u Gülendâm*, İntişârât-ı Müessesesi-i Târih ve Ferheng-i İrân, Tebrîz, 1347 hş.
- GLÜNZ, Michael, "Sâfi's Sahrangîz: Ein Persisches Matnawî Über Die Schönen Berufsleute Von İstanbul", *Asian Studies: Journal of the Swiss Asian Society = Études asiatiques: revue de la Société Suisse-Asie*, Vol 40 (1986), Issue 2, p. 133-145.
- HEYAT, Javad "Fars", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fars> (10.09.2020).
- HÜSEYNÎ, Seyyid Muhammed Takî, *Fihrist-i Destnevîshâ-i Kitâbhâne-i Nuru-osmaniye İstanbul*, Müessesesi-i Bünyâd-ı Şükûhî ve Sâzmâ-ı İrtibâtâ-ı İslâmî, Tahran, 1394 hş, s. 289.
- KARACASU, Barış, "Türk Edebiyatındaki Şehrengizler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, V/10, İstanbul, 2007, s. 259-313.
- KARAİSMAİLOĞLU Adnan "Türk ve Fars Edebiyatında Şehr-engizler." *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara, Akçağ, 2001, ss. 139-146.

- KAYA, Bayram Ali, "Şehrengiz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehrengiz> (11.09.2020).
- KAYA, Hasan "Kâtib Davud'un İstanbul ve Vize Şehrengizi" *Turkish Studies*, V/10/12, Yaz 2015, s. 631-686
- KONUKÇU, Enver, "Beyhak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyhak> (23.02.2020).
- LEVEND, Agah Sırrı, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, İstanbul Fethi Derneği, 1958.
- RİYÂZÎ Muhammed Efendi, *Riyâzi'ş-Şuarâ*, Haz. Namık Açıkgöz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2017.
- SÂFÎ, Eminüddin Muhammed, *Behrâm u Gülendâm*, (Haz.) Hasan Zülfikârî, Perviz Arastû, Neşr-i Çeşme, Tahran, 1386 hş., s. 19.
- , *Şehrengiz*, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, ASL 188 (74a-92a arası):
- , *Şehrengiz*, Basel University Library, M VI 239.
- , *Şehrengiz*, Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu, nr. 3383.
- SOLMAZ, Süleyman, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2018.
- SUNGURHAN EYDURAN, Aysun "Atâ", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk, Kültür Merkezi, Ankara, 2002, C.I, s. 511.
- ŞÜKRGÜZÂR, Yâsemen, *Aşkhâ-i Ferâmûş Neşode: Behrâm u Gülendâm*, İntişârât-ı Hoopa, Tahran, 1394 hş.
- ZÜLFİKÂRÎ, Hasan, *Yeksad Manzûme-i Âşıkâne-i Fârisî*, Neşr-i Çarh, Tahran, 1392 hş., s. 157.
- (Anonim) *Behrâm u Gülendâm*, Mc Gill University Library, Persian Manuscripts, nr. 315.

Ek 1: Basel Üniversitesi Nüshası 1b.

Ek 2: Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, ASL 188, 74a.

Ek 3: Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu, nr. 3383, 1b.

“SÂFÎ AND HIS İSTANBUL ŞEHRENGİZ”

Abstract

Şehrengiz, whose earliest examples in the Iranian literature originated in the 12th century, is a literary genre starting to develop in Classical Turkish literature as of the 16th century. This genre depicts the natural and historical charms of a city, particularly its beauties. There exist a large number of *sehrengiz* works portraying various cities in the Turkish literature, and one of them is *İstanbul Şehrengizi* by Sâfî (unknown date of birth), in which he described sixteenth-century Istanbul in verse in Persian.

An Iranian poet and traveller of the 16th century, Sâfî was in Istanbul in 1538, strolling through the city and writing a *sehrengiz* in Persian. It is known that Sâfî's work is the only Persian *sehrengiz* on Istanbul. There is limited information about the poet's life in related resources. This article firstly reveals some facts about Sâfî's life on the basis of his work and then presents both *İstanbul Şehrengizi* and *Behrâm u Gülendâm*, a *mesnevi* claimed to have been authored by Sâfî. Additionally, the study provides a detailed account of the content of *İstanbul Şehrengizi* based on the copy in Nuruosmaniye Library and introduces other copies of the same work.

Keywords

Classical Turkish literature, *Şehrengiz*, *İstanbul*, Sâfî, *Behrâm u Gülendâm*.